

*Гуменна І. В.,**студент факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ СПОЖИВЧОГО БАНКРУТСТВА В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена необхідності запровадження у правове поле України нового інституту – споживчого банкрутства, основним завданням якого є сприяння, як добросовісному боржнику – фізичній особі, яка не є підприємцем – уникнути довгострокової, а у деяких випадках і пожиттєвої, виплати боргових зобов'язань, а також допомога кредиторів в отриманні належних йому коштів. Метою наукового дослідження є розкриття досвіду функціонування споживчого банкрутства у зарубіжних країнах, демонстрування доцільності і переваг його застосування в Україні.

Ключові слова: споживче банкрутство, боржник, кредитор, правова природа.

Постановка проблеми. У сучасних умовах функціонування ринкової економіки одним із пріоритетних напрямів державної політики є оздоровлення господарського середовища, відмінний стан якого дозволяє говорити про наявність сприятливого клімату для розвитку та функціонування суб'єктів господарювання та загалом про позитивний імідж країни на міжнародній арені. Зокрема, одним із ефективних засобів для реалізації даної мети виступає інститут банкрутства. Вказаний інститут є невід'ємним атрибутом механізму державного регулювання економіки, а процедура банкрутства призначена для очищення ринку від неефективних суб'єктів господарської діяльності.

Економічна криза досить суттєво вплинула на процес розвитку української економіки, стан добробуту населення і зумовила собою масу негативних наслідків, які Україна ще й до цього часу не в змозі ліквідувати. Так, однією з гострих проблем виступають відносини між кредиторами та позичальниками, які не можуть виплатити отримані кредити, як правило, через свою неплатоспроможність. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (надалі – Закон): неплатоспроможність – неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через відновлення його платоспроможності.

Мета наукової праці полягає в аналізі чинного українського та іноземного законодавства про банкрутство, а також у дослідженні актуальності та можливості впровадження до вітчизняного законодавства інституту споживчого банкрутства.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Проблематика статті висвітлювалась у працях В. Джуна, О. Беяневич, О. Коваленко та ін. Втім окремі питання споживчого банкрутства потребують подальшого наукового дослідження.

Вклад основного матеріалу. Законодавством України встановлено, що позичальниками можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи, тому саме цих суб'єктів ми можемо визнавати неплатоспроможними і застосувати такий захід як банкрутство. Законом регламентовано процедуру банкрутства юридичних осіб чи фізичних осіб-підприємців. Проте стосовно фізичної особи, яка не займається підприємницькою діяльністю, жодних норм не закріплено. Саме тому введення інституту споживчого банкрутства (банкрутства фізичних осіб, які не є підприємцями) у правове поле України змогло б врегулювати це питання. Підтверджує цю думку і український науковець В. Джуна, який зазначає: «Змістом найбільш важливої макроекономічної функції інституту неспроможності є розблокування перешкод на шляху руху фінансових та товарних потоків. Але варто зазначити, що в українському законодавстві щодо неспроможності існують значні прогалини та колізії, які необхідно усувати» [8, с. 32].

Основними нормативно-правовими актами України, які регулюють відносини у цій сфері, є: Цивільний кодекс України [1], Цивільний процесуальний кодекс України [2], Закон України «Про захист прав споживачів» [3] та Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [4].

Банкрутство фізичної особи, яка не є суб'єктом підприємницької діяльності, – явище давно відоме за кордоном, але зовсім нове для вітчизняного законодавства. Більшість країн світу ефективно використовують процедуру споживчого банкрутства і цим самим допомагають врегулювати питання щодо погашення проблемної заборгованості позичальника перед кредитором. Законодавство західних країн значно відрізняється як історичними фактами, так і загальними підходами до розуміння банкрутства фізичних осіб, саме тому історичний досвід, ідеологія, культурні особливості, конкретна ситуація (наприклад, фінансова криза) впливають на вирішення проблеми споживчої неплатоспроможності. Вбачаємо за необхідне наголосити на наступних особливостях американської та західноєвропейської моделі споживчого банкрутства.

Після проведеної у США реформи законодавства про банкрутство, яка закінчилась прийняттям у 1978 р. Закону про банкрутство у новій редакції, суб'єктами відносин неспроможності стали також фізичні особи, які не є підприємцями та мають постійні прибутки. Причому кількість порушених справ у США, де суб'єктами виступають не-підприємці (так звані «споживчі банкрутства»), з кожним роком збільшується. Загальна кількість таких банкрутств вперше в історії існування цього інституту права в США сягнула мільйона ще у 1996 р., тоді як комерційні – лише 47 125 [7, с. 88-89].

У США вирізняють два основних види банкрутства фізичних осіб. Відповідно до першого виду, борги просто списуються у частині, що перевищує вартість майна боржника, інше – погашається шляхом продажу майна. Другий вид дозволяє банкрутам виплачувати свої борги за планом. Зазвичай план затверджується судом на термін від трьох до п'яти років.

Що стосується європейських країн, то, наприклад, Великобританія виступає країною, у якій політику у сфері банкрутства можна визнати однією із найгуманніших. Проявляється це, насамперед, в тому, що британський боржник наділений правом отримувати нові кредити. Вказана норма англійського законодавства помітно контрастує із положенням американського законодавства, за яким боржник не може брати кредити без згоди суду.

У Німеччині процедура споживчого банкрутства має свої особливі риси та в основному зорієнтована на першочергове задоволення вимог тих кредиторів, які володіють правом так званого «заставного майна». Створено спеціальне кредитне бюро, яке веде кредитну історію боржника. Разом із тим існують певні обмеження, які накладають мораторій на відібрання речей щоденного вжитку, без яких боржник не може повноцінно існувати.

У Франції свого часу був прийнятий Споживчий кодекс, основним завданням якого є законодавче вирішення проблем надмірної заборгованості фізичних осіб. Положення кодексу застосовуються до добросовісних боржників, які не в змозі виплатити власні борги. Передбачено й позасудове врегулювання спору, але це, в першу чергу, залежить від самої процедури врегулювання неплатоспроможності, що застосовується. Також складається відповідний план врегулювання заборгованості, максимальний строк якого складає 10 років (зазвичай це 5 років), при цьому можливе часткове або повне списання боргу. Прізвища боржників записуються до Національної бази порушень з виплати кредитів.

В Ірландії споживче банкрутство регламентується Актом про банкрутство від 1988 року, що передбачає задоволення вимог кредиторів шляхом продажу майна боржника. Позасудове врегулювання спорів є досить поширеним, але не є обов'язковим. Звернення стягнення здійснюється на все майно. Проте, як і в Німеччині, існує перелік необхідних речей, які залишаються у власності боржника на суму до 3 100 євро. Слід зазначити, що законодавство не передбачає автоматичного списання боргу, а застосовується у деяких випадках, коли дотримуються певні умови: незабезпечені кредитори погоджуються на списання боргу або ж після періоду добросовісної поведінки боржника протягом 12 років.

Вбачається, що в США та значною мірою у Канаді підхід є більш сприятливим для споживачів; процедури банкрутства менш суворі та тривалі; за певних обставин фізичні особи можуть позбавитися боргу протягом кількох місяців. У європейських країнах регулювання неплатоспроможності надає перевагу правам кредитора, дозволяючи задовольняти більшу частку позовів на його користь, часто шляхом суворіших правил та довшого періоду добросовісної поведінки для споживачів [10].

І хоча європейські країни останніми десятиріччями запозичують американську доктрину *fresh start* («нового старту») – погашення боргів за рахунок майна боржника,

списання залишку боргів та надання можливості боржнику наново інтегруватися у суспільство – деякі дослідники наголошують на проблемах імплементації цієї доктрини у континентальну правову систему. США є країною з відносно обмеженою системою соціального забезпечення та порівняно радикальним підходом *fresh start* (списання боргів, виключення деякого майна боржника з конкурсної маси тощо). На противагу, західноєвропейські країни мають добре розвинену систему соціального забезпечення, що деякою мірою згладжує гостроту проблеми надмірної заборгованості [11].

На відміну від північноамериканського законодавства про споживче банкрутство, європейське законодавство порушує моральні питання при доступі до процедури врегулювання, яка вимагає обов'язковий план платежів з погашення боргу та пропонує консультування щодо боргу. Європейське законодавство відбиває розуміння, що зростання заборгованості є скоріше соціальною, ніж ринковою проблемою [9].

Виходячи зі світової практики функціонування споживчого банкрутства, слід наголосити на тому, що досліджуване питання є актуальним і для України. Адже введення банкрутства фізичних осіб дійсно могло б врегулювати питання взаємовідносин між кредитором та добросовісним боржником та сприяти уникненню довгострокової, а у деяких випадках і пожиттєвої виплати боргових зобов'язань, а також допомогти кредиторів у отриманні належних йому коштів.

Зазначаємо, що з часу початку фінансової кризи в Україні було зроблено не одну спробу законодавчо закріпити механізм банкрутства фізичних осіб. Перші кроки були здійснені ще у 2009 і 2010 роках, проте тоді відповідні ініціативи так і не знайшли підтримки більшості народних депутатів.

Ініціаторами основних законопроектів виступали народні депутати В. Писаренко (проект закону «Про внесення змін у деякі закони України (щодо банкрутства фізичної особи)» № 4273 від 27.03.2009 р.) [5] та М. Катеринчук (проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення порушення прав боржників та запровадження процедури банкрутства фізичної особи» № 10163 від 12.03.2012 р.) [6]. Порівнюючи два законопроекти, слід зазначити наступне.

Проект В. Писаренка передбачає ширше коло підстав, за якими порушуються справи щодо банкрутства фізичних осіб у суді. А саме: якщо безспірні вимоги кредиторів до боржника в цілому перевищують вартість майна боржника, або якщо безспірні вимоги кредиторів до боржника сукупно складають не менше 150 мінімальних розмірів заробітної плати, і вони не були задоволені протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку, або якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) впливають із зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, кредиторів, які мають вимоги щодо стягнення аліментів і не були задоволені боржником протягом двох місяців після встановленого для їх погашення строку.

Що ж стосується проекту Катеринчука, то за ним передбачається лише одна підстава: якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно складають не менш ніж 150 мінімальних розмірів заробітної плати

і не були задоволені боржником протягом 6 місяців після встановленого для їх погашення строку.

З приводу обсягу несприятливих наслідків, що настають для фізичної особи, яку визнали банкрутом, то проект В. Писаренка пропонує наступне. На п'ять років банкрутам забороняється: реєструватися підприємцями; ставати засновниками (учасниками) юридичної особи (за винятком придбання права на участь в порядку спадкування); входити до складу колегіального органу юридичної особи або бути призначеним одноособовим виконавчим органом юридичної особи; купувати майно або отримувати грошові кошти в кредит; надавати поруки та передавати майно в заставу.

Проект М. Катеринчука містить схожий перелік, але окрім обмежень, що стосуються можливості ставати засновниками (учасниками) юридичної особи та входити до складу колегіального органу юридичної особи.

Обидва законопроекти пропонували деякі зміни до Цивільного кодексу України та Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». До того ж, проект М. Катеринчука містить ряд змін та доповнень до закону «Про захист прав споживачів» щодо регулювання питання надання споживчого кредиту. Договір про надання споживчого кредиту, всі додатки та доповнення до договору протягом його дії укладаються у письмовій формі, один з оригіналів якого передається споживачеві. Обов'язок доведення того, що один з оригіналів договору був переданий споживачеві, покладається на кредитодавця. Споживач не зобов'язаний сплачувати кредитодавцеві будь-які збори, відсотки комісії або інші вартісні елементи кредиту, що не були зазначені у договорі. Кредитодавцю забороняється встановлювати у договорі про надання споживчого кредиту будь-які збори, відсотки, комісії, платежі тощо за дії, які не є послугою у визначенні цього Закону.

Заява про порушення процедури банкрутства може бути подана як кредитором, так і боржником. Якщо відповідна заява подається боржником, то він зобов'язаний обґрунтувати у заяві неможливість виконання грошових вимог кредиторів у повному обсязі. Одночасно з заявою боржник подає план погашення боргів. Якщо заява про порушення справи про банкрутство фізичної особи подається кредитором, то боржник має право протягом місяця з дня прийняття заяви про порушення справи про банкрутство фізичної особи подати до суду план погашення боргів, копії якого одночасно направляються боржником кредиторам та іншим учасникам провадження у справі про банкрутство.

Безпосередньо сама процедура визнання фізичної особи, яка не є підприємцем, банкрутом в обох проектах є тождечною. Боржник протягом місяця з дня прийняття судом заяви про порушення справи про банкрутство зобов'язаний надати суду, кредиторам та іншим учасникам провадження у справі про банкрутство перелік та повний опис своїх майнових активів (кошти, майно та майнові права), які належать йому на праві власності на момент складення такого переліку, за винятком випадків, коли боржник подає план погашення боргів.

Введення процедури розпорядження майном боржника і призначення розпорядника майна допускається на будь-якій стадії розгляду справи лише у разі, якщо не-

вжиття таких заходів може утруднити або зробити неможливим погашення вимог кредиторів та інших учасників провадження у справі про банкрутство.

Пропонувалося також розглядати справи про банкрутство фізичних осіб винятково господарським судом за місцем їх проживання.

Актуальність питань, які законодавець сподівається вирішити, важко недооцінити. Прийняття подібного закону дасть змогу запровадити інститут банкрутства фізичної особи, яка не займається підприємницькою діяльністю, зменшити обсяг проблемних кредитів у банківській системі й допомогти позичальникам, які потрапили в скрутне фінансове становище й не спроможні обслуговувати свої борги. Отже, можна визначити, що законопроекти в цілому спрямовані на розширення можливостей врегулювання заборгованості фізичних осіб та передбачають: введення плану погашення боргів, що передбачає можливість реструктуризації боргів згідно із планом, який затверджується господарським судом; надання боржнику, який опинився в складному становищі, можливості звільнитися від боргів, надавши кредиторам свої кошти, майно та майнові права; зменшення ризиків і витрат кредиторів у зв'язку зі складною процедурою стягнення боргів; зменшення витрат на адміністрування процедури банкрутства громадянина.

Висновки. Отже, дослідивши можливість впровадження інституту банкрутства в Україні, приходимо до наступних висновків.

У багатьох ситуаціях саме фізичні особи є борговими заручниками протягом тривалого часу, так як у разі непогашення боргу у повному обсязі після реалізації майна за ухваленим рішенням суду на користь кредиторів може утримуватися залишок боргу із заробітної плати боржника впродовж всього життя. Тому суттєвими перевагами споживчого банкрутства для фізичних осіб слід визнати те, що після визнання фізичної особи банкрутом остання матиме реальну можливість списати кредитну заборгованість, якщо відповідних грошових коштів не вистачить для задоволення всіх вимог кредиторів після реалізації заставного майна в обмін на деякі тимчасові обмеження.

Очевидним є те, що проти подібного розвитку подій виступатимуть фінансові установи, тому що законодавче закріплення споживчого банкрутства може призвести до обмеження банківського кредитування, оскільки зростатиме можливість неповернення позики. Для того, щоб запобігти можливим правопорушенням у цій сфері, необхідно встановити відповідальність за відповідні правопорушення та внести належні зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України.

На сьогоднішній день розвиток споживчого кредитування досить ускладнюється негативними побоюваннями споживачів опинитись у ситуації, за якої вони не зможуть своєчасно розрахуватись із кредитором. Як наслідок, відкривається виконавче провадження, в результаті якого боржник залишається із мінімумом майна або ж зобов'язаний виплачувати борг «пожиттєво». Ця ситуація аж ніяк не сприяє розвитку кредитних відносин у державі та завдає значної моральної та матеріальної шкоди боржнику.

Проте не слід забувати і про кредитора, інтереси якого також часто порушуються, і останні змушені вдаватись до

неправових методів і засобів стягування боргу із позичальника. Подібна ситуація найчастіше стається тоді, коли частина кредиторів не встигла пред'явити свої вимоги та, як наслідок, залишається по суті ні з чим; інша частина кредиторів, які звернулись першими, вже звернули стягнення на все майно боржника. Як наслідок, кредитні установи нерідко звертаються до так званих колекторських компаній, на що витрачаються додаткові кошти кредитора, а на боржника вчиняється моральний, часто незаконний, тиск.

Проаналізовані законопроекти орієнтовані на списання боргу, оскільки внесення плану погашення визначається як опція, а не обов'язкова частина провадження, а його затвердження залежить від волі кредиторів.

На нашу думку, нові законопроекти варто переорієнтувати на фінансове відновлення позичальника, а отже, надати захист від вимог кредиторів.

Вважаємо, що держава не має бути лише спостерігачем у подібній ситуації, вона зобов'язана втрутитися та допомогти добросовісним позичальникам – звичайним громадянам, які втратили можливість виконувати боргові зобов'язання не зі своєї вини, нести борговий тягар. Як наслідок, прийняти закон про банкрутство фізичних осіб (так зване «споживче банкрутство») означає допомогти добросовісному боржнику сплатити борг та відновити нормальне життя, для кредитора це гарантія добросовісної виплати боргу, а для економіки – обдумані запозичення та стабільність ринку споживчого кредитування. Зазначене вище є одним зі способів змусити боржника та кредитора, інтереси яких за великим рахунком є протилежними, віднайти баланс інтересів.

Література:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // ВЦивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003, № 40-44. – Ст. 356.
2. Цивільний процесуальний кодекс України 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004, № 40-41, 42. – Ст. 492.
3. Про захист прав споживачів: Закон України 12 травня 1991 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.
4. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України 14 травня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.
5. Про внесення змін у деякі закони України (щодо банкрутства фізичної особи): Законопроект України № 4273 від 27.03.2009 // [Електронний Ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc6_current_main?id=&pid069=172
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення порушення прав боржників та запровадження процедури банкрутства фізичної особи: Законопроект України № 10163 від 12.03.2012 // [Електронний Ресурс]. – Режим доступу

: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=10163&skl=7

7. Бірюков О.М. Інститут неспроможності: порівняльно-правовий аналіз/ Київський національний ун-т ім. Т.Шевченка. – К.: Видавничий центр «Київський університет», 2000. – 146 с.
8. Джунь В.В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні. Монографія – Видання 2-ге, виправлене і доповнене. – К.: Юридична практика, 2006. – 384 с.
9. J. Niemi-Kiesiläinen. Consumer Bankruptcy In Comparison: Do We Cure A Market Failure Or A Social Problem?. – [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: http://www.schuldenberatung.at/downloads/infodatenbank/information-englisch/bankruptcy_comparison_sf.pdf
10. M. Gerhardt. Consumer Bankruptcy Regimes and Credit Default in the US and Europe/ A comparative study. CEPS Working Document No. 318/ July 2009. – [Електронний Ресурс]. – Режим доступу : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1080252
11. N. Huls. American Influences on European Consumer Bankruptcy Law <http://link.springer.com/article/10.1007%2FBF01352132>

Гуменна І. В. Перспективи ввєднення потреби-тельського банкрутства в Україні

Аннотация. Стаття посвящена необхідності ввєднення в правовое поле України нового інститута – потреби-тельського банкрутства, основною задачею которого является содействие, как добросовестному должнику – физическому лицу, которое не является предпринимателем – избежать долгосрочной, а в некоторых случаях и пожизненной, выплаты долговых обязательств, а также помощь кредитору в получении причитающихся ему средств. Целью научного исследования является раскрытие опыта функционирования потребительского банкрутства в зарубежных странах, демонстрации целесообразности и преимуществ его применения в Украине.

Ключевые слова: потребительское банкрутство, должник, кредитор, правовая природа.

Gumenna I. Prospects for the introduction of consumer bankruptcy in Ukraine

Summary. The article is devoted to the need for the introduction of a new legal framework of Ukraine institute – consumer bankruptcy, whose main task is to promote good faith as to the debtor – individual who is not an entrepreneur, to avoid long-term, and in some cases for life, paying debt and aid lender to obtain funds of its own. The aim of the research is to outline the experience of the consumer bankruptcy in foreign countries, demonstrating the feasibility and benefits of its application in Ukraine.

Key words: consumer bankruptcy, the debtor, the creditor, the legal nature.